

Svět a jeho problémy

(nástin)

Motto: "Co nemohu změnit, zkusím aspoň popsat."

Slovo na začátek

Jaký je náš svět na počátku 21. věku, ve srovnání s dobou zhruba před sto lety? Jedním slovem je rozdíl ohromný a v historii lidstva unikátní. Především je obsazen a využíván více než 6 miliardami lidí (přítomná miliarda byla překročena až v roce 1987), proti 1,6 mld. v roce 1900. Zatímco od počátku našeho letopočtu do této doby - to je za 1900 let - se počet obyvatel světa zvýšil odhadem o 1.350 milionů, za poslední pouhé století už o 4.400 milionů osob, tedy skoro 3,8 krát (do roku 2025 se očekává další prudký růst a celkový počet má dosáhnout nejméně 8,5 miliardy osob). Tento demografický výbuch způsobil, že planeta praská "ve švech"

Pravda, rozvoj civilizace a techniky se zatím s tímto vývojem dokázal - aspoň na první pohled - vyrovnat. Svět jako celek velice zbohatl. Jeho hrubý domácí produkt už reprezentuje snad asi 50 bilionů USD (z toho v samých USA okolo 1/5 z celku), hodnota světového majetku (bez přírodních zdrojů) pak nejméně 200 bilionů USD. Svět je vzájemně stále více propojen politicky a kulturně, ale především ekonomicky a zahraničním obchodem. A dnes pak v první řadě finančně. Pro příklad - denní obrat světových burz se pohybuje na úrovni asi 18 bil. USD. Tzn., že celé světové jmění (bez rozhodující části osobního a drobného majetku) se vlastně vzájemně "spekulačně" prodá za necelé dva týdny - do roka víc než 25x?

Toto bohatství je ovšem mezi země a lidi rozděleno nesmírně nerovnoměrně. Udává se, že zhruba 20 % světového obyvatelstva žije v tzv. bohatých a zbylých 80 % v chudých zemích. V tom je okolo 1,2 miliardy těch nejchudších žijících s příjmem nedosahujícím ani jeden dolar denně. Polovina světové populace nemá přístup k základním lékům, třetina dětí na světě trpí podvýživou. Ale i v těch nejbohatších zemích jsou v distribuci příjmů a majetku křiklavé a nijak odůvodnitelné rozdíly. Tak v USA manažeři velkých podniků snad vydělávají v průměru až 400 krát více než běžní zaměstnanci, a ani tisícnásobky mezi nejnižšími a nejvyššími příjmy ze zaměstnání tu nejsou zdaleka výjimečné (kromě dodatečných příjmů bohatých, které mají z majetků). Takže i v této velmi bohaté zemi žije skoro třetina lidí pod hranicí životního minima.

Nejenže lidstvo je přemnoženo a dále narůstá. Naše planeta je ekologicky devastována, hrozí ozonová díra, skleníkový efekt, zavalení odpady, znečištění ovzduší a vod. Nerostné zdroje jsou vyčerpány (např. zdroje ropy se odhadují jen na desítky let), deštné pralesy - plíce země - mizí. Značná část země a jejího obyvatelstva chronicky žízňá. Vystala a hrozí zcela nová - nejen lokální ale už i globální - technická, to je hlavně jaderná nebezpečí, nejen vojenská ale už i civilní (jaderné elektrárny, úložiště odpadu).

O tom všem jsme ještě před padesáti neřku-li sto lety nic nevěděli. Taková závažná rizika tu prostě nebyla. Vzhledem k existujícímu (vládnoucímu) společenskému řádu na planetě - kapitalismu a dnes spíše třeba mluvit o imperialismu a globálním (super, hyper, ultra) imperialismu - hrozí i všeobecná krize politická, morální a sociální. Urychluje se tedy prozatím bez hledání potřebných zásadních řešení nejen narůstání rozporů mezi bohatými a chudými zeměmi a kontinenty, mezi domácími chudými a bohatými v jednotlivých zemích, jakož i narůstání rozporu mezi potřebami lidstva (ekonomiky) a možnostmi planety. Toto globální napětí se projevuje rostoucí kriminalitou a agresivitou, počtem mezinárodních konfliktů a válek. Ve 20. století jich byly ve světě desítky, v tom dvě světové, a celkový počet jejich obětí přesáhl 100 milionů osob.

Rozpory světa se neřeší a dále narůstají. Zásadní a to velmi potřebné kritické hodnocení velice nespravedlivého a rizikového kapitalismu je dnes tabuizováno, není vůbec přípustné. Už je na místě se ptát, zda nejsme poslední generace lidstva, která ještě zažila jakýsi jeho vzestup? Nahromaděných "makro" problémů je už příliš mnoho, a zdají se nezládnutelné. Unese to ještě ta naše těžce nemocná planeta? Podobnou situaci totiž dosud ve své historii lidstvo prokazatelně nikdy nepoznalo a je otázka, zda si s tím dokáže poradit. V této chvíli se zdá, že pokud přes to všechno "ve zdraví" přežije i další 21. století, pak snad už přežije všechno...

Pro orientaci o současném rozložení ekonomické síly hlavních zemí světa uvádíme základní údaje (dle Mezinárodního měnového fondu a Světové banky, rok 2002):

1. Podíl vybraných zemí a regionů na světovém HDP (propočten dle kupní síly měn):

USA	21,1 %
EU (15)	19,7 %
Čína	12,7 %
Japonsko	7,1 %
Indie	4,8 %
Rusko	2,7 %

1. Největší vývozci světa (v mld. USD)

USA	703,5
Německo	592,0
Čína *	525,9
Japonsko	395,7
Francie	339,1
Itálie	284,6
V. Britanie	279,1
Kanada	263,8
Belgie	200,7
Nizozemí	198,6

* v tom Hongkong 200,3

V Praze, březen 2004

I. Globální vláda (ultra)kapitalismu

1. Charakteristika kapitalismu jako společenského systému.

V průběhu své dlouhé historie lidstvu na planetě postupně vládlo (či převážně vládlo) několik základních společenských řádů - od prvobytně pospolné společnosti, otrokářství, feudalismu, až po současný kapitalismus. Ten v podstatě převládl - alespoň v Západní Evropě a v USA - už s koncem napoleonských válek a je tedy rozhodujícím činitelem stavu společnosti a jejího vývoje skoro dvě století. A to přes poměrně krátké období v části světa působícího konkurenčního "sovětského imperiálního komunismu" v letech 1917 (resp. 1945) až 1989, kdy padla do té doby poměrně globální moc Sovětského svazu a jím podmíněné Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), zahrnující asi 400 mil. lidí.

Dnes tedy plně platí co bylo řečeno, totiž že **"náš (západní) strach, že by komunismus jednoho dne mohl pohltit většinu světa zastírá fakt, že antikomunismus - tj. kapitalismus - to už udělal"** (Michael Parenti). Je nejen bohatým, ale stal se i vítězným. Přesněji řečeno, stal se vládnoucím všude až na pět zbývajících států zeměkoule - Čínu, Vietnam, Laos, Severní Koreu a Kubu (asi 1,4 mld. obyvatel, tj. více než čtvrtinu světové populace). Jejich význam ve světové ekonomice a politice je však natolik omezený, že kapitalistický systém lze bez obav označit jako dnes světově vševládající. Jako systém, který proto také plně odpovídá za všechno dobré i špatné co se na planetě děje, je v podstatě v tomto směru všeobecným tvůrcem ale i viníkem všech zásadních událostí, a vlastně i stavu a vývoje světa. Samozřejmě k němu náleží země bohaté i chudé, vládnoucí i poddanské, převážně vykořisťující nebo vykořisťované, na různém stupni mezinárodního "společenského" žebříčku a to zejména podle míry jejich bohatství.

Aniž bychom se tu pokoušeli o nějaký podrobný teoretický rozbor, v kostce pořád platí, že kapitalismus je společenský systém reprodukčních vztahů, ve kterém je rozhodujícím převládající soukromé (osobní) vlastnictví produkčních prostředků - velkých majetků finančních i věcných, hmotných i nehmotných - jejichž souhrnná hodnota je v peněžní formě převoditelná na "kapitál". To zakládá jeho ekonomické a často i mimoekonomické ovládnutí především vlastních zaměstnanců, tedy vládu nad jinými lidmi. Dokázal rozbit předchozí už archaicky primitivní feudalismus, a ve své historii prošel od výchozí fáze předmonopolistického kapitalismu, pro který byla typická existence jednotlivých vzájemně soutěžících kapitalistických podniků, přes kapitalismus monopolistický čili imperialismus, jehož základním rysem je vystřídání v podstatě volné konkurence panstvím monopolů a rozhodujících vlastníků (kapitalistů) v hospodářství i v politice. A ve druhé polovině dvacátého století se nakonec postupně proměnil na současný globální imperialismus (ultra, super, či hyperkapitalismus), kdy koncentrace kapitálu a moci, tedy rozhodující monopoly daleko přesáhly oblast působnosti v rámci svých zemí nebo skupin zemí a převážně získaly planetární rozměr.

Od věků se společnosti sociálně dělily a dělily na ovládající a ovládané (přirozeně kromě jiných důležitých, ale přece už ne tak zásadních hledisek, zejména národních zájmů a náboženských ideologií). Samozřejmě v souladu s tím i za kapitalismu se obyvatelstvo rozděluje do odpovídajících základních společenských tříd jejichž zájmy jsou rozporné až protikladné, a to podle vztahu k vlastnictví či prostředkům produkce. Na vrcholu třídního žebříčku jsou tu vládnoucí kapitalisté-velkovlastníci, a jím v podstatě posluhující třída politiků, manažerů a propagandistů všeho druhu (novináři, kněží, společenští vědci) - decentně dnes nazývaná „vyšší střední třídou“. Mezi střední a více či méně ovládané třídy patří živnostníci (volná povolání), družstevníci a hlavně nejpočetnější zaměstnanci - dělníci, pracovníci služeb, techničtí i administrativní pracovníci. Konečně na posledním stupni je "odpadová" třída lidí bez majetku a s negativním vztahem k práci, charakterizovaná jako tzv. lumpenproletariát či chátara.

Základním rysem kapitalismu je zejména jeho masově vykořisťovatelský charakter - o čemž bude podrobněji pojednáno dále - a proto se za své označení už dávno jaksi stydí a snaží se ve veřejnosti v zájmu kamufláže prosazovat pro sebe jiné "vhodnější" a ne tak profláknuté názvy, jakými je třeba tržní ekonomika, liberální demokracie, občanská společnost nebo dnes dokonce pouhá "post-moderna"; a místo imperialismu se raději používá vhodnější termín "globalizace". Ale ať se jmenuje tak či onak, pořád je to svou ekonomickou a tedy i společenskou podstatou onen "dobrý" prastarý kapitalismus, či dnes už přesněji řečeno, globální imperialistický ultrakapitalismus.

2. Vítězný kapitalismus

Obecně se prezentuje - a je tak většinou na světě i přijímán - jako nejúspěšnější a v podstatě nenahraditelný společenský systém, který možná snese různé kosmetické úpravy, nemůže však být nahrazen ničím dokonalejším a pro lidi prospěšnějším. Je nesporné, že v porovnání s jím překonaným feudalismem přinesl ohromné zlepšení kvality života. Je nesporné, že v průběhu svého působení přinesl prudké urychlení vědecko-technického rozvoje a jeho široké využití ve výrobě, a tedy výrazný růst společenské produktivity práce, a na ní založené zvýšení tvorby zdrojů vyjadřované dnes souhrnně vyšší přidané (nově vytvořené) hodnoty a na

národohospodářské úrovni vyšší hrubého domácího produktu - HDP (resp. národního důchodu - ND), využitelného a využívaného ke zvýšení osobní i společenské spotřeby a k růstu hromaděného majetku (akumulaci). V mimoekonomické oblasti je hrdý na to, že je nositelem, ochráncem a záštitou lidských práv a svobod, politické i informační plurality názorů a demokracie.

Své bohatství a tím i sílu po druhé světové válce výrazně zvýšily nejen klasické západní kapitalistické státy, ale od sedmdesátých let také Japonsko. V poslední čtvrtině dvacátého století pak tyto země společně v podstatě z ničeho hospodářsky "udělaly" tzv. východoasijské tygry (Hongkong, Jižní Koreu, Tchajwan a Singapur), a založily i zbohatnutí zemí s bohatými ropnými zdroji, hlavně v arabském světě.

V posledních desetiletích pádné argumenty pro tato tvrzení poskytla právě "světová soutěž" se sovětským komunismem. Ten prohrál hlavně pro svoji ekonomickou zaostalost, chudou nabídku a latentní nedostatek vysoce kvalitního zboží a služeb v bohatém sortimentu, pro nižší životní úroveň obyvatelstva svých zemí. Navíc nebyl doma ochoten ani schopen poskytnout demokratickou vládu a objektivní informace, ale jen totalitní vládu "jedině správné strany" příslušné země - na čele s komunistickou stranou SSSR. Jednoznačně ve prospěch kapitalismu mluvily příklady srovnání podmínek a života zemí, majících v minulosti v mnohém podobný osud, zejména bohatnoucího malého Finska a neohrabaného a těžkopádného SSSR (jehož bylo dříve Finsko součástí), úspěšného Rakouska a jemu se vzdalujícímu Československa, bohaté západní Spolkové republiky Německo a bývalé východní Německé demokratické republiky, a v posledních desetiletích i prudce rostoucí jižní Koreje a severní rigidní a zaostalé Korejské lidově demokratické republiky.

Kapitalismus se opírá o tzv. svobodný domácí a hlavně světový trh, a na nich působící konkurenční prostředí. V tom směru je v zásadě ve světě jednotný, i když v praxi existuje řada různých dílčích mezistátních omezení a odlišností, majících zpravidla za cíl různými skrytými i zjevnými formami ochránit alespoň do určité míry svoji domácí produkci, respektive ve vztahu k zahraničním trhům podnitit její export a co možná brzdit či omezit "nežádoucí" dovoz. Takový protekcionismus je ovšem všeobecně předmětem kritiky, i když zpravidla v tomto směru ani ty "nejspravedlivější" státy nejsou bez viny.

Stále více se prosazuje snaha tyto podmínky světového podnikání a obchodu sjednotit a zbavit takových diskriminačních prvků, nejen ve vzájemných dvoustranných jednáních, ale nyní především prostřednictvím příslušných mezinárodních organizací, na prvním místě WTO (Světová obchodní organizace při OSN), a samozřejmě i Mezinárodního měnového fondu a Světové banky (MMF, SB). Je to vlastně zásadní podmínka zmíněné prohlubující se hospodářské globalizace. **Na druhé straně je fakt, že takto se ve světě ekonomicky srovnávají a střetávají dva (nejméně) světy, svět hospodářsky bohatých, silných a tedy i mocných zemí - dnes především USA, Západní Evropy a Japonska - a svět těch slabých či slabších, pro které formální rovnost "pravidel" neznamená rovnost podmínek trhu, konkurence, obchodu a tedy i vlastního vývoje domácí ekonomiky, ale právě naopak vznik a posilování reálných předpokladů pro jejich podrobování a využívání ze strany těch bohatých a silných.**

II. Získávání a rozmnožování bohatství

1. Vznik kapitálu

Toto hodnocení úspěšnosti kapitalismu a imperialismu zasluhuje věcné přezkoumání. Zda skutečně odpovídá objektivní pravdě, popřípadě zda jeho zásluhy nejsou podloženy specifickými podmínkami jeho existence, nebo zda nebyly dokonce získávány silou, podvodem či odíráním. **Začneme tím, jak vlastně kapitál - jeho nositel a věcný základ - vzniká.** V procesu společenské reprodukce je v prvním kroku přidána hodnota vytvářená vynakládanou prací ve "výrobě" produktů i služeb všeho druhu, jejím množstvím (rozsahem, intenzitou) a kvalitou (složitostí), za spolupůsobení daných přírodních podmínek. Míra efektivnosti je tu určována mírou produktivity a proporcionality práce.

Ve druhém kroku se tyto produkty či služby přeměňují ve zvěcnělé (minulé, zpředmětnělé) hodnoty, spotřebované přímo či přenášené bezprostředně na jiné produkty (případ služeb), nebo ukládané ve formě výrobků všeho druhu - od surovin, přes potraviny, spotřební zboží až po nejrůznější stroje, zařízení či nemovitosti. Protože to všechno dnes probíhá v peněžní formě (množství krát ceny), vyjadřuje se v penězích dané národní či světové měny. Pokud pak se tyto nahromaděné či akumulované prostředky nepoužijí k vlastní spotřebě (osobní, výrobní, institucí) vznikají a postupně se hromadí (akumulují) jejich přebytky, ať už ve formě nejrůznějších druhů peněžních úspor (vkladů, cenných papírů, finančních účastí) nebo produkčního (výrobního, obchodního) majetku. Ty pro jejich vlastníky pak představují "kapitál".

To všechno je podáno samozřejmě velmi zjednodušeně. V podstatě však platí, že "mini" kapitál většinou může být založen i výhradně z vlastní práce, zejména živnostníků, volných povolání, družstevníků. Zpravidla se však v této souvislosti za kapitál (kapitalistu) pokládá až výše, která jeho vlastníku umožňuje zaměstnávat a využívat další pracovníky - zaměstnance, v dnešním "bohatém" světě pak už zpravidla nejen desítky, ale stovky, tisíce a desetitisíce osob.

Kapitál je zakládán nejen ve fázi produkce (výrobků, služeb) ale i směny (nákupu a prodeje), poskytování peněžních (zejména bankovních a pojišťovacích) služeb, ale hlavně také v procesech přerozdělování (půjčování peněz, pronajímání majetku), čili vzniku nejrůznějších příjmů "z (už existujícího) vlastnictví". V praxi je přece známo, že "peníze dělají peníze". Malou ilustraci tu dává příklad České republiky; v posledním roce převažujícího společenského vlastnictví produkčních prostředků (r. 1989) tu činila výše mezd a platů za práci (pracovních příjmů) 219 mld. Kčs, zatím co příjmy z vlastnictví (v podstatě úroky z vkladů) jen 6 mld. Kčs, tj. necelá 3% z mezd. V roce 2000 však výše příjmů z vlastnictví nabytého převážně v procesu "loupeživé" privatizace - tj. z dodatečného přerozdělování prací vytvořených hodnot - už dosáhla 431 mld. Kč, při výši mezd a platů 696 mld. Kč, tedy skoro 62%. Nehledě k dalším desítkám miliard, které nadto vlastníci majetku - kapitálu získávají prostřednictvím jimi ovládaných podniků a nadací v rámci vyplácených mezd (jejich vysoké platy bez vazby na vykonávanou práci, různé odměny apod.) a dokonce provozních či investičních nákladů (vydržování jejich domácností, nejrůznější zahraniční dovolené a jiné cesty, pořizování luxusních aut atd.).

2. Prvotní akumulace

Za nejhroznější zločiny a porušení lidských práv a svobod se v kapitalismu pokládají jakékoliv zásahy do vlastnictví kapitálu, jeho případné vyvlastnění, konfiskace či znárodnění. To se nezapomíná a neodpouští ani po desetiletích, jak o tom svědčí rozsáhlé a tvrdě uplatňované restituční požadavky vůči státu nejen v ČR ale i v dalších zemích bývalého sovětského bloku po pádu socialismu. Přitom se ale bez námitek připouští v souhrnu mimořádně rozsáhlé ztráty osobního majetku milionů a desetimilionů drobných vlastníků, zejména např. v důsledku inflačního znehodnocení jejich úspor nebo masových ztrát drobných akcionářů zkrachovaných či jinak znehodnocených velkých firem.

Vůbec přitom není důležité jak byl tento majetek - kapitál původně získán, zda na základě vlastních zásluh nebo ne, poctivě nebo nepoctivě. Koneckonců pro hodnocení "poctivosti" nejsou vlastně ani žádná kritéria (ani nikomu nechybějí), stačí když jeho jakékoliv získání "mimořádnou cestou" unikne trestnímu stíhání a případné konfiskaci. Tady se naopak požaduje rychlé zapomenutí, nikdo už nemá právo připomínat a zapochybovat.

A že takových případů "nepoctivě" získaných majetků - kapitálů v historii bylo a v současnosti je pořád moc a moc. Říká se tomu "prvotní či původní akumulace", která často založila velké bohatství těch nejdůležitějších rodů a největších kapitalistů a dokonce i kapitalistických zemí. Připomeňme si jen pár těch nejnámějších. Tak v Anglii už v poslední třetině 15. a v prvních desetiletích 16. století docházelo k násilné přeměně orné půdy v pastviny pro ovce a na honitby, k přeměně předchozích drobných vlastníků na pouhé nájemce. Na toto původní "vyvlastnění" navázalo rozkrádání státních statků a loupení obecního majetku. To bylo současně doprovázeno krvavým zákonodárstvím v aktivní obraně boháčů proti oněm "vyvlastněným zločincům", neboť vše toto se už